

Bogdan Ilić⁶, Nebojša Prača⁷, Snežana Lazić⁸

OSNOVNE KARAKTERISTIKE POSTSOCIJALISTIČKE TRANZICIJE U ZEMLJAMA CENTRALNE I JUGOISTOČNE EVROPE

UDK: 338.1(4-664)

Pregledni rad

Rezime

Socijalističke zemlje Centralne i Jugoistočne Evrope su se krajem devedesetih godina XX veka suočile sa raspadom centralno-planskog privrednog sistema, ali i sa teritorijalnim i političkim dezintegracijama koje su dovele do stvaranja novih država. Osnovni ekonomski problem koji je doveo da navedenih pojava jeste rigidnost postojećeg sistema da odgovori savremenim izazovima globalnog okruženja i novim potrebama unutar samih zemalja. To je imalo za posledicu duboku ekonomsku, socijalnu i političku krizu nastalu iz potrebe za tržišno orijentisanim reformama koje se nisu mogle sprovesti u okviru centralno-planske privrede. Elementi krize su se ogledali u povećavanju unutrašnjeg i spoljnog duga, hiperinflacije, korupcije, visoke stope nezaposlenosti i makroekonomske nestabilnosti čije je otklanjanje postalo primarni cilj bivših socijalističkih zemalja koje su na putu kretanja ka tržišnim privredama nazvane zemlje u tranziciji.

Ključne reči: tranzicija, liberalizacija, regulativa.

---

⁶ Redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Beogradu u penziji Kamenička 6, R. Srbija, prof.bogdan.ilic@gmail.com

⁷ Vanredni profesor, Visoka škola za menadžment i ekonomiju Kragujevac, e-mail: nebojsa.praca@gmail.com

⁸ Asistent, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka, Bosna I Hercegovina, E-mail: snezana.lazic@gmail.com

Uvod

Celovit proces reformisanja privrede koji je potrebno sprovesti prilikom uspostavljanja tržišne privrede podrazumeva liberalizaciju cena i trgovine, izgradnju novih institucija, usklađivanje zakonodavstva sa tržišno razvijenim privredama, radikalnu privatizaciju društvene i državne imovine radi postizanja konkurentnosti, ekonomske efikasnosti i stabilne demokratije, kakva je karakteristična za razvijene zapadne tržišne privrede. Spisak svih promena koje su bivše socijalističke zemlje trebalo da sprovedu je veoma dugačak i u ekonomskoj literaturi postoje različita mišljenja o redosledu poteza, prioriteta i tipu reformi (političke, ekonomske, socijalne), kako raspodeliti troškove reformi i sl.

Pored elemenata, prioriteta i redosleda reformi, na početku procesa tranzicije bilo je potrebno doneti i odluku oko izbora strategije za sprovođenje reformi. Dve osnovne strategije koje su se u tom periodu nametnule kao osnovne jesu strategija brzih reformi ili šok terapija i strategija postepenih reformi ili gradualizam. U literaturi je navođeno dosta pozitivnih i negativnih posledica jedne i druge strategije, ali je preovladao konsenzus među ekonomskim teoretičarima da jedino kombinacija obe strategije predstavlja optimalnu strategiju, s obzirom na to da nije odlučujuća brzina za ostvarivanje reformi već pre svega ostvarivanje postavljenih ciljeva.

Osnovne karakteristike šok-terapije jesu kratak vremenski period za sprovođenje neophodnih reformi, brzo uvođenje

konvertibilnosti domaće valute, izgradnja potpuno novog fiskalnog sistema koji bi disciplinovao poreske obveznike, liberalizaciju cena i privatizaciju. Suprotno šok-terapiji, zagovornici gradualističke teorije smatraju da je reforme moguće sprovoditi i u fazama, pri čemu se određuju prioriteti u sprovođenju reformi. Međutim, nezavisno od toga kojim putem krenule u izgradnju tržišne privrede i koju strategiju pri tome odabrale (a iskustvo je pokazalo da je to najčešće bila kombinacija navedena dva pristupa) sve zemlje u tranziciji su morale da sprovedu skup ekonomskih mera kako bi prvo stabilizovale, a zatim i transformisale svoje privrede. Taj skup ekonomskih mera obuhvata mere koje su neophodne za stabilizaciju, liberalizaciju i makroekonomsko prilagođavanje privrede, kao i mere za ostvarivanje privredno-sistemskih promena (izgradnja tržišne infrastrukture, reforma preduzeća, međunarodni ekonomski odnosi).

Kada se analizira proces tranzicije najvažnije je istaći da se on mora posmatrati kao instrument razvojne politike (što je više svojstveno gradualističkom pristupu), a ne kao krajnji cilj (što je više svojstveno pristupu šok-terapije), jer će samo tada ekonomske mere i reforme voditi trajnom rastu i održivom ekonomskom razvoju.

OSNOVNE DILEME I KONTROVERZE POSTSOCIJALISTIČKE TRANZICIJE – PRVA ETAPA TRANZICIJE

Posmatrano sa ekonomskog stanovišta, proces tranzicije obuhvata makroekonomsku stabilnost, liberalizaciju trgovine,

stvaranje uslova za otvorenu ekonomiju, privatizaciju društvenog i državnog vlasništva, restrukturiranje neefikasnih privrednih subjekata, definisanje tržišne regulative i sl. Brzina kojom su sprovedene navedene reforme i broj etapa koji je pri tome napravljen zavisio je pre svega od početnih uslova koji su u najvećoj meri opredeljivali dalji tok tranzicije (Uvalic, 2001). Karakteristike i specifičnosti početnih ekonomskih, društvenih i političkih uslova u svakoj od bivših socijalističkih zemalja uzimao je u obzir jedino gradualistički pristup, dok je šok-terapija polazila od toga da su sve ove zemlje u istom položaju i da je na sve moguće primeniti uniformno rešenje, što je, kako se kasnije pokazalo, bila krupna greška.

Naime, one socijalističke zemlje koje su imale veće iskustvo sa tržišnim reformama (kao što su bile Slovenija ili Hrvatska u okviru bivše SFRJ), imale su fleksibilniju privrednu strukturu, organizacije i institucije, te im je utoliko i bilo lakše da ranije postignu pozitivne efekte na strani ponude i pokrenu privredni oporavak posle tranzicione recesije (naglog pada proizvodnje i celokupne privredne aktivnosti po otpočinjanju procesa reformi). Samim tim, početni uslovi su odredili i etape u vođenju procesa tranzicije, njihov broj i karakteristike i redosled reformi koji je sproveden. Na osnovu toga celokupan proces tranzicije koji se do sada odvijao u većini bivših socijalističkih zemalja, možemo podeliti u dve faze ili na dve etape.

Prva etapa bi se mogla okarakterisati kao period u kojem je bilo potrebno sprovesti
liberalizaciju;
stabilizaciju;

svojinsku transformaciju i izgradnju institucija.

U okviru prve etape sprovedena je liberalizacija cena i trgovine. Najdalje se otišlo sa liberalizacijom trgovine u okviru sporazuma sa Evropskom unijom, što je omogućilo najnaprednijim zemljama u tranziciji (Mađarska, Poljska, Slovenija, Češka i Slovačka) da postanu punopravne članice Evropske unije. Odmah sa otpočinjanjem reformi, sve zemlje Centralne i Istočne Evrope su uspostavile konvertibilnost valute u skladu sa članom VIII odredbi ugovora MMF-a (Vasiljević, 1999). Sa druge strane, zemlje Jugoistočne Evrope (Rumunija, Bugarska, Hrvatska i Makedonija) su kasnile sa reformama, te samim tim i rezultati njihovih reformi još uvek nisu u potpunosti vidljivi (isto se može reći i za Srbiju koja još uvek kaska za najnaprednijim zemljama u tranziciji i sporo se približava izlasku iz ove prve etape).

Stabilizacija je u okviru prve etape tranzicije bila veoma značajna, jer je većina zemalja u tranziciji iskusila hiperinflaciju, što je sa druge strane usporavalo i izazivalo strah od liberalizacije cena. Stabilizacija se sprovodila, u skladu sa ekonomskom teorijom, instrumentima fiskalne i monetarne politike, kao i politikama dohodaka i deviznog kursa. Veoma veliku ulogu prilikom sprovođenja makroekonomske stabilnosti u bivšim socijalističkim zemljama imao je MMF. Međutim, nisu sve zemlje u tranziciji imale podjednake rezultate, već su u nekim zapaženi ponovni destabilizirajući faktori koji su dovodili do pojave opasnosti od gubitka političke podrške za reforme (primer Bugarske).

Kada je u pitanju prestrukturiranje privrede i privatizacija

preduzeća, najlakše se pokazala svojinska transformacija malih i srednjih preduzeća. Najkomplikovaniji posao je bila privatizacija velikih sistema, koji su bili nekadašnji privredni giganti socijalističkog sistema. Privatizacija malih i srednjih preduzeća je dovela do stvaranja jakih i konkurentnih preduzeća, sposobnih za tržišnu utakmicu, otvaranje novih radnih mesta, poboljšanje kvaliteta proizvoda i sl. Međutim, kada je u pitanju privatizacija i transformacija velikih poslovnih sistema, njihova prodaja u najvećem broju slučajeva nije dala očekivane rezultate. Uočeno je da se ova preduzeća moraju privatizovati od slučaja do slučaja i da ne postoji uniformno rešenje koje se može primeniti na sva preduzeća. Najvažnije je bilo prepoznati da privatizacija predstavlja sredstvo, a ne cilj. Krajnji cilj privatizacije jeste efikasno poslovanje preduzećima bazirano na tržišnim principima, obezbeđivanje socijalnih programa za viškove zaposlenih, kao i prikupljanje sredstava radi ulaganja u preduzeća kojima još predstoji proces privatizacije i restrukturiranja (Sveinar, 2001). O metodama i načinima privatizacija biće više govora u narednim poglavljima.

Kao posebna reformska oblast prve etape tranzicije jeste izgradnja tržišne infrastrukture koja se odnosi na sprovođenje reformi u pravcu kreiranja tržišnih institucija. To podrazumeva donošenje zakona koji su u skladu sa praksom Evropske unije i koji će se efikasno primenjivati.

Sve navedene promene i reforme koje je bilo potrebno sprovesti u prvoj fazi procesa tranzicije trebalo je da omogućе dostizanje visokog privrednog rasta i uspešno održavanje niske inflacije. Zemlje u tranziciji koje su do kraja sprovele ovu

prvu etapu tranzicije razlikuju se po stepenu uspešnosti sprovođenja reformi i spremnosti za ulazak u drugu etapu tranzicije i priključivanje EU. Tokom prve etape tranzicije najdalje su otišle Slovenija i Češka, dok su se na poslednjem mestu našle Bugarska i Rumunija.

DRUGA ETAPA TRANZICIJE ZEMALJA CENTRALNE I JUGOISTOČNE EVROPE – PRIPREME ZA PRIKLJUČIVANJE EU

Druga etapa tranzicije podrazumeva sprovođenje strukturne transformacije privreda bivših socijalističkih zemalja u cilju izgradnje konkurentnog i efikasnog tržišta koje će moći da odgovori na izazove globalnog okruženja i omogući, barem u ekonomskom delu, uključivanje bivših socijalističkih zemalja u EU (Pokrajac, 1999). Ona podrazumeva

- 1) razvoj finansijskog sektora;
- 2) nastavak prestrukturiranja i privatizacije realnog i finansijskog sektora;
- 3) reformu penzijskog sistema i
- 4) reorganizacija tržišne infrastrukture.

Druga etapa tranzicije se pre svega odnosi na institucionalne reforme, koje podrazumevaju reformu regulatornog okvira i pravnog sistema, transformisanu ulogu države, restrukturiranje i privatizaciju realnog i finansijskog sektora, kao i reformu i razvoj finansijskog sistema. Od reformi koje je potrebno sprovesti u ovoj drugoj etapi tranzicije zavisi u stvari i održivost reformi iz prve faze.

Kada je u pitanju razvoj i reforma finansijskog sektora i sistema, njegova reorganizacija predstavlja suštinu procesa tranzicije, u smislu stvaranja zdravog oslonca za nastavak strukturnih reformi u okviru realnog sektora i daljeg razvoja tržišnog privređivanja. Reforma finansijskog sektora je u stvari započeta još u prvoj etapi kada su zemlje u tranziciji uspostavile konvertibilnost nacionalnih valuta, zaustavljena hiperinflacija i određen realan devizni kurs. Međutim, da bi sve i dalje bilo dugoročno održivo potrebno je razviti tržište kapitala koje nije postojalo u bivšim socijalističkim zemljama (Jovanović-Gavrilović, 2003).

Zbog toga je prvo bilo potrebno sprovesti privatizaciju banaka koje su bile u državnom vlasništvu i omogućiti slobodan ulazak stranih banaka na domaće tržište kako bi se podržao razvoj konkurencije u tom sektoru. Privatizacija banaka i jačanje nadzora nad poslovanjem banaka (u skladu sa Bazelskim sporazumima) su veoma važni za one privrede koje teže priključivanju Evropskoj uniji. Razvojem finansijskog sistema doprinosi se efikasnijem upravljanju finansijskom štednjom i investicijama, alokaciji finansijskih resursa preko institucionalnih investitora, ali i promociji korporativnog upravljanja.

S obzirom da zemlje u tranziciji nisu imale razvijeno finansijsko tržište, privatizacija preduzeća se pokazala kao dobra osnova za razvoj ovog tržišta, jer se privatizacijom velikih poslovnih i strateških sistema formirala ponuda kvalitetnih vrednosnih hartija na berzama. Uglavnom one privrede koje su sprovele masovnu privatizaciju imaju značajnu ponudu takvih hartija od vrednosti i veoma

razvijeno tržište hartija od vrednosti. Međutim, zemlje Jugoistočne Evrope su sporo privatizovale svoja državna preduzeća, što je uslovalo i mali promet na berzama, a samim tim i spor razvoj tržišta hartija od vrednosti i sporo restrukturiranje celokupnog finansijskog sistema. Iz ovoga zaključujemo da su privatizacija i razvoj tržišta kapitala procesi koji su direktno zavisni jedan od drugog. Pored značaja privatizacije, restrukturiranja i reforme realnog sektora za razvoj tržišta hartija od vrednosti, veoma je značajan i uticaj ovog procesa na stvaranje prihoda za finansiranje budžetskog deficita, povećavanje konkurentnosti industrijskog sektora i sl (Ilić, 2013).

Međutim, druga etapa tranzicije suočava se sa problemom postavljanja stabilnih osnova za budući razvoj tržišta kapitala i finansijskih instrumenata nakon iscrpljivanja prihoda koje je donosio privatizacioni proces. Zbog toga je potrebno stvoriti takvo pravno okruženje koje će podstaći ulazak stranih institucionalnih investitora koji će podstaći trgovinu hartijama od vrednosti u koja se najviše ulažu sredstva penzijskog i investicionog fonda. Posledično, preduzeća na berzi će imati koristi od toga, jer će se međusobno takmičiti kako bi ostvarila najbolje rezultate i njihove akcije stekle visoko kotiranje na berzama. Na taj način se posredno podstiče korporativno upravljanje i tržišno privređivanje na osnovama zdrave konkurencije.

Zaključak

U okviru Procesu stabilizacije i asocijacije, posebno preko

Sporazuma o stabilizaciji i asocijaciji EU nudi novu vrstu ugovornih odnosa zemljama Zapadnog Balkana u zamenu za ispunjavanje relevantnih uslova; asimetričnu liberalizaciju trgovine; ekonomsku i finansijsku pomoć; obračunsku pomoć i potporu u bilansnom plaćanju; humanitarnu pomoć izbeglicama, povratnicima i drugim osobama kojima je ona potrebna; saradnju u području pravosuđa i unutrašnjih poslova; razvoj političkog dijaloga. Proces predstavlja novu dimenziju u međunarodnim odnosima tih pet zemlja, dajući im po prvi put jasne izgleda za integraciju u strukture EU.

Kada govorimo o tranziciji u Srbiji ne možemo zaobići dilemu koja se odnosi na mogućnost primene stranih iskustava, pre svega iskustava razvijenih zemalja Centralne Evrope, u procesu transformacije postrealsocijalističkih društava. Dosadašnji tokovi i efekti postsocijalističke tranzicije u pojedinim zemljama pokazuju da nema opšteg uzora i opštih recepata za put u novo društvo. Svaka zemlja u tranziciji, pa i Srbija, mora pronaći sopstveni model izgradnje novog društva, prilagođen njenim istorijskim, kulturnim, političkim i ekonomskim specifičnostima i tradiciji.

Literatura

1. Uvalic, M., Federal Republic of Yugoslavia (FRY), Working Paper 18/01, ESRC Programme "One Europe or Several?", <http://www.one-europe.ac.uk>, 2001,

2. Vasiljević, B., "Bankarski sistem u procesu tranzicije", Finansije, Beograd, br 1-2, str. 99
3. Svejnar, J., Transition Economies: Performance and Challenges, WDI Working Paper, No 415, December 2001.
4. Pokrajac, S., Tehnologija i koncepcija dugoročno održivog razvoja, Ekonomski anali, br. 142, jul-septembar 1999
5. Jovanović-Gavrilović, B., „Nejednakost i razvoj”, Ekonomski anali, 2003, Volume 44, Issue 159, pp. 21-61
6. Ilić, B., Praća N., Održivi razvoj u informatičkom društvu i nova ekonomija, Etno stil, Beograd, 2013.

Bogdan Ilić, Nebojša Praća, Snežana Lazić

BASIC CHARACTERISTICS OF THE POST-SOCIALIST TRANSITION IN COUNTRIES OF CENTRAL AND SOUTHEAST EUROPE

Summary

At the end of the nineties of the 20th century, the socialist countries of Central and Southeastern Europe faced the collapse of the centrally-planned economic system, but also territorial and political disintegrations that led to the creation of new states. The basic economic problem that led to the aforementioned phenomena is the rigidity of the existing system to respond to the modern challenges of the global environment and new needs within the countries

themselves. This resulted in a deep economic, social and political crisis arising from the need for market-oriented reforms that could not be implemented within the framework of a centrally-planned economy. The elements of the crisis were reflected in the increase of internal and external debt, hyperinflation, corruption, high unemployment and macroeconomic instability, the elimination of which has become the primary goal of former socialist countries that are on the way to market economies, called countries in transition.

Keywords: transition, liberalization, regulation.

Datum prijema (Date received): 03.07.2023.

Datum prihvatanja (Date accepted): 27.08.2023.